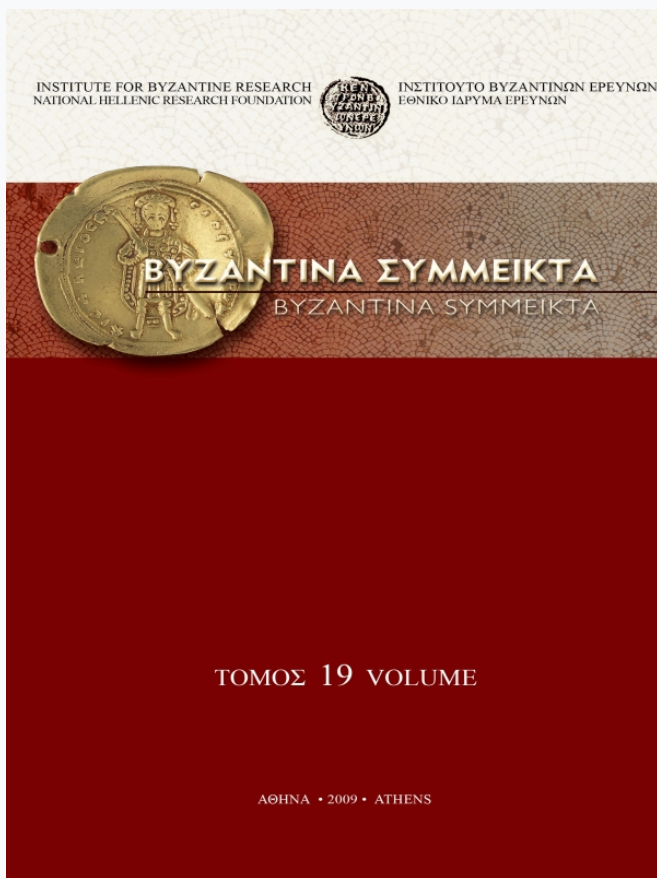

Byzantina Symmeikta

Vol 19 (2009)

BYZANTINA SYMMEIKTA 19

Ο βυζαντινός λόγιος και ο αναγεννησιακός αστρονόμος: Η μετάφραση των "Επιστολών" του Θεοφύλακτου Σιμοκάττη από τον Νικόλαο Κοπέρνικο

Γεράσιμος ΜΕΡΙΑΝΟΣ, Κυριακούλα ΣΑΚΟΡΡΑΦΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.937](https://doi.org/10.12681/byzsym.937)

Copyright © 2014, Γεράσιμος ΜΕΡΙΑΝΟΣ, Κυριακούλα ΣΑΚΟΡΡΑΦΟΥ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΜΕΡΙΑΝΟΣ Γ., & ΣΑΚΟΡΡΑΦΟΥ Κ. (2009). Ο βυζαντινός λόγιος και ο αναγεννησιακός αστρονόμος: Η μετάφραση των "Επιστολών" του Θεοφύλακτου Σιμοκάττη από τον Νικόλαο Κοπέρνικο. *Byzantina Symmeikta*, 19, 11–33. <https://doi.org/10.12681/byzsym.937>

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΜΕΡΙΑΝΟΣ – ΚΥΡΙΑΚΟΥΛΑ ΣΑΚΟΡΡΑΦΟΥ

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΛΟΓΙΟΣ ΚΑΙ Ο ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΑΣΤΡΟΝΟΜΟΣ:
Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΤΩΝ *ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ* ΤΟΥ ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ ΣΙΜΟΚΑΤΤΗ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΝΙΚΟΛΑΟ ΚΟΠΕΡΝΙΚΟ*

Το 1543 εκδόθηκε το περίφημο βιβλίο του Νικόλαου Κοπέρνικου *De revolutionibus orbium coelestium*, με το οποίο συστηματοποίησε το ηλιοκεντρικό σχήμα και ανέτρεψε την αρχαία και μεσαιωνική αστρονομική παράδοση του γεωκεντρικού συστήματος, προτάσσοντας τη φυσική πραγματικότητα της νέας κοσμολογίας¹. Είχε προηγηθεί ένα

---

* Το ίδιο θέμα, σε συντομότερη μορφή, αποτέλεσε την ανακοίνωση των συγγραφέων στο ΚΘ΄ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο (Θεσσαλονίκη, 16-18 Μαΐου 2008).

Οι συγγραφείς θα ήθελαν να ευχαριστήσουν την κυρία Χριστίνα Αγγελίδη, Διευθύντρια Ερευνών στο ΙΒΕ / ΕΙΕ, και τον κύριο Νικόλαο Μοσχονά, ομοτ. Διευθυντή Ερευνών στο ΙΒΕ / ΕΙΕ, για τις χρήσιμες παρατηρήσεις τους.

1. Από μια πλούσια βιβλιογραφία για τον Κοπέρνικο, το έργο του και την επίδραση που άσκησε, βλ. ενδεικτικά Τ. S. KUHN, *The Copernican Revolution. Planetary Astronomy in the Development of Western Thought*, Cambridge, Mass. 1957· Α. KOESTLER, *The Sleepwalkers. A History of Man's Changing Vision of the Universe*, London 1959, 121-224· Α. C. CROMBIE, *Από τον Αυγουστίνο στον Γαλιλαίο*, τ. 2: *Η επιστήμη στον ύστερο Μεσαίωνα και στις αρχές των Νέων Χρόνων (13ος-17ος αιώνας)*, ελλ. μετ. Μ. ΙΑΤΡΙΔΟΥ – Δ. ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ, Αθήνα 1992, 167-178· Ε. GRANT, *Οι Φυσικές Επιστήμες τον Μεσαίωνα*, ελλ. μετ. Ζ. ΣΑΡΙΚΑΣ, Ηράκλειο 1994, 93-127· J. DOBRZYCKI (επιμ.), *The Reception of Copernicus' Heliocentric Theory. Proceedings of a Symposium Organized by the Nicolas Copernicus Committee of the International Union of the History and Philosophy of Science, Toruń, Poland 1973* [Studia Copernicana 5 = Colloquia Copernicana 1], Dordrecht 1972· R. S. WESTFALL, *Η συγκρότηση της σύγχρονης επιστήμης: Μηχανισμοί και μηχανική*, ελλ. μετ. Κ. ΖΗΣΗ, Ηράκλειο 1995, 3-34· Α. G. DEBUS, *Ανθρωπος και Φύση στην Αναγέννηση*, ελλ. μετ. Τ. ΤΣΙΑΝΤΟΥΛΑΣ, Ηράκλειο 1997, 113-150· E. ROSEN, Copernicus, Nicholas, στο *Dictionary*

Επιμέλεια έκδοσης Σ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ ΙΒΕ/ΕΙΕ

άλλο αστρονομικό έργο του σε μορφή χειρογράφου, το *Commentariolus*, συνοπτική περιγραφή των υποθέσεων του Κοπέρνικου για τις ουράνιες κινήσεις, το οποίο, ωστόσο, δεν δημοσιεύθηκε ποτέ². Έτσι, όσο και αν φανεί παράδοξο, το πρώτο εκδεδομένο έργο του (1509) ήταν η λατινική μετάφραση των ογδόντα πέντε σύντομων *Έπιστολών ήθικων, άγροικικων, έταιρικων* του βυζαντινού λογίου Θεοφύλακτου Σιμοκάττη, η οποία τον σύστησε ως συγγραφέα την περίοδο της εισαγωγής του αναγεννησιακού ουμανισμού στην Πολωνία.

Η μετάφραση αυτή προσείλκυσε την προσοχή περιορισμένου αναγνωστικού κοινού³, ενώ με την πάροδο του χρόνου είχε λησμονηθεί ακόμα και η ύπαρξη του κειμένου αυτού⁴, που ήταν η πρώτη μετάφραση ενός ελληνικού λογοτεχνικού έργου στην αναγεννησιακή Πολωνία⁵. Μολονότι αυτή η μετάφραση δεν είναι στις ημέρες μας άγνωστη⁶, αποτελεί ωστόσο ένα από τα λιγότερο γνωστά κείμενα του Νικόλαου Κοπέρνικου, ενώ η αναφορά της μάλιστα προκαλεί έκπληξη τόσο στους Βυζαντινολόγους όσο και στους Ιστορικούς της Επιστήμης. Το πόνημα αντιμετωπίζεται με σχετική αμηχανία, καθώς είναι ελάχιστα προφανείς οι λόγοι που ώθησαν τον πολωνό αστρονόμο να ασχοληθεί με το έργο ενός βυζαντινού συγγραφέα από τον οποίο τον χώριζαν πολλοί αιώνες. Ενδεικτική αυτής της στάσης από πλευράς Ιστορικών της Επιστήμης είναι η χαρακτηριστική για τη (δικαιολογημένη) άγνοια περί βυζαντινής γραμματείας φράση του Arthur Koestler στο κλασικό του έργο *The Sleepwalkers* ότι ο Κοπέρνικος μετέφρασε τις επιστολές

of Scientific Biography, γεν. εποπτεία C. C. GILLISPIE, τ. 3, New York 1970, 401-411· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Copernicus and the Scientific Revolution*, Malabar, FL 1984· F. HALLYN, *The Poetic Structure of the World: Copernicus and Kepler*, αγγλ. μετ. D. M. LESLIE, New York 1990· O. GINGERICH, *The Eye of Heaven: Ptolemy, Copernicus, Kepler*, New York 1993.

2. E. ROSEN - E. HILFSTEIN, Copernicus' Earliest Astronomical Treatise, *Dialectics and Humanism* 14/1 (1987) 257-265 [= E. ROSEN, *Copernicus and His Successors*, επιμ. E. HILFSTEIN, London 1995, 71-80].

3. H. B. SEGEL, *Renaissance Culture in Poland. The Rise of Humanism, 1470-1543*, Ithaca, NY 1989, 128.

4. NICHOLAS COPERNICUS, *Complete Works: Minor Works*, αγγλ. μετ. και σχόλια E. ROSEN - E. HILFSTEIN, Baltimore - London 1992, 24-26.

5. SEGEL, *Renaissance Culture*, 128.

6. Βλ. T. NISSEN, Die Briefe des Theophylaktos Simokattes und ihre lateinische Übersetzung durch Nikolaus Copernicus, *BNJ* 13 (1937) 17-56· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Zur Theophylact-Übersetzung des Copernicus, *BNJ* 14 (1938) 41-42.

«κάποιου Θεοφύλακτου Σιμοκάττη» (*of one Theophylactus Simocatta*)⁷. Η Ann Moffatt, από την άλλη πλευρά, σε μελέτη της για τις εκδόσεις και τις μεταφράσεις των επιστολών του Σιμοκάττη αφιερώνει περίπου επτά σειρές στη μετάφραση του Νικόλαου Κοπέρνικου⁸.

Στην ανά χείρας μελέτη δεν θα ασχοληθούμε εις βάθος με το πρωτότυπο έργο του Θεοφύλακτου Σιμοκάττη και τη φιλολογική διάσταση του μεταφραστικού εγχειρήματος του Κοπέρνικου, η οποία άλλωστε έχει αναλυθεί σε μεγάλο βαθμό από τον Theodor Nissen⁹, παρά μόνο στα σημεία που αυτό κρίνεται απαραίτητο για τη συναγωγή των συμπερασμάτων μας. Πρόθεσή μας είναι να καταδείξουμε τους λόγους που οδήγησαν τον Νικόλαο Κοπέρνικο στη μετάφραση του έργου, οι οποίοι σχετίζονται τόσο με τα αστρονομικά ενδιαφέροντά του όσο και με την περιρρέουσα ουμανιστική ατμόσφαιρα.

Προκειμένου να γίνουν κατανοητά τα κίνητρα που υπαγόρευσαν στον Κοπέρνικο την ανάληψη αυτής της μετάφρασης, πρέπει προηγουμένως να επιχειρήσουμε μια συνοπτική παρουσίαση του ευρύτερου ιστορικού πλαισίου της εποχής του, καθώς και της φοιτητικής του πορείας στα πανεπιστήμια της Πολωνίας και της Ιταλίας.

Με την άνοδο στον θρόνο της Πολωνίας του Σιγισμούνδου Α΄ (1506-1548), γόνου της δυναστείας των Γιαγγελλώνων (πολων. Jagiellonowie, 1386-1572), εισήχθη ο θεσμός της καλλιτεχνικής πατρωνίας (κατά το ιταλικό πρότυπο) και η ιταλική αναγεννησιακή τέχνη στο βασίλειό του. Ο Σιγισμούνδος επιθυμούσε να ενισχύσει και να νομιμοποιήσει τον ρόλο της δυναστείας του, η οποία είχε τις ρίζες της στη Λιθουανία, γνωρίζοντας ότι η ισχύς της θα ενδυναμωνόταν όχι μόνο με πολιτικά και στρατιωτικά μέσα, αλλά και με τη βοήθεια της τέχνης, ιδιαίτερα της αρχιτεκτονικής και της γλυπτικής, δύο κατεξοχήν οπτικών τεχνών που προσφέρουν μακρόχρονη φήμη στον πάτρωνα¹⁰.

7. KOESTLER, *The Sleepwalkers*, 139.

8. A. MOFFATT, *The After-Life of the Letters of Theophylaktos Simokatta*, στο *Maistor: Classical, Byzantine and Renaissance Studies for Robert Browning*, επιμ. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ [ByzAus 5], Canberra 1984, 351, 355.

9. Βλ. παραπάνω, σημ. 6.

10. J. GLOMSKI, *Patronage and Humanist Literature in the Age of the Jagiellons. Court and Career in the Writings of Rudolf Agricola Junior, Valentin Eck, and Leonard Cox*, Toronto - Buffalo - London 2007, 11 κ.ε. Βλ. επίσης Α. MAĆZAK, Poland, στο *The Renaissance in National Context*, επιμ. R. PORTER - M. TEICH, Cambridge 1992, 181.

Οι νέες μορφές τέχνης βρήκαν πρόσφορο έδαφος καθώς υπήρχε οικονομική ευημερία: οι εύποροι γαιοκτήμονες συμμετείχαν στο εμπόριο αγροτικών προϊόντων, ενώ στις πόλεις οι ευγενείς και οι έμποροι πλούτιζαν από τις τραπεζικές δραστηριότητες και την εκμετάλλευση των ορυχείων¹¹. Οι πλουσιότεροι υποτελείς του βασιλιά σύντομα μιμήθηκαν τον μονάρχη τους και έγιναν και αυτοί πάτρωνες έργων αρχιτεκτονικής και γλυπτικής¹².

Οι πολωνοί ευγενείς και ανώτεροι κληρικοί συνέβαλαν, επιπλέον, στην ανάπτυξη της λογοτεχνίας και την προώθηση του ουμανιστικού κινήματος στην Πολωνία κατά το πρώτο μισό του 16ου αιώνα. Είχαν την ευκαιρία να ταξιδέψουν και να σπουδάσουν στο εξωτερικό, κυρίως στην Ιταλία, εντρυφώντας στον ιταλικό ουμανισμό. Επιστρέφοντας, προήγαγαν την εκπαίδευση κτίζοντας σχολεία, επιχορηγώντας μαθήματα στο Πανεπιστήμιο της Κρακοβίας και ιδρύοντας λέσχες μελέτης στις αυλές τους¹³. Σύντομα και οι εύποροι έμποροι και τραπεζίτες άρχισαν να συμμετέχουν στην προώθηση της ουμανιστικής λογοτεχνίας, αναλαμβάνοντας την προστασία ποιητών που προέρχονταν από τη Γερμανία¹⁴. Η πρωτεύουσα Κρακοβία βρισκόταν σε επαφή με άλλα εμπορικά-πολιτιστικά κέντρα της Ευρώπης, όπως τη Βιέννη, τη Βούδα και την Πράγα, από τα οποία δέχθηκε τις νέες τάσεις στην τέχνη και τη λογοτεχνία που προέρχονταν από τη δυτική και κεντρική Ευρώπη¹⁵. Η Αναγέννηση σηματοδότησε την εκλέπτυνση της λατινικής γλώσσας και την αμεσότητα της επικοινωνίας των ουμανιστών σε όλη την Ευρώπη¹⁶, ωστόσο, η λατινική ουμανιστική λογοτεχνία στην ανατολική κεντρική Ευρώπη, επομένως και στην Πολωνία, προωθήθηκε περισσότερο μέσω της τυπογραφίας και των εκδόσεων και όχι μόνο μέσω των προσωπικών επαφών¹⁷.

Σε αυτό το κλίμα έδρασε ο Νικόλαος Κοπέρνικος, ο οποίος γεννήθηκε το 1473 στην πόλη Τόρουν (Toruń [γερμ. Thorn])¹⁸ στη Δυτική

11. GŁOMSKI, *Patronage*, 11.

12. GŁOMSKI, *Patronage*, 15.

13. GŁOMSKI, *Patronage*, 20.

14. GŁOMSKI, *Patronage*, 22.

15. GŁOMSKI, *Patronage*, 23.

16. MAĆZAK, *Poland*, 193.

17. GŁOMSKI, *Patronage*, 23-24.

18. Για τη γενέτειρα του Κοπέρνικου, βλ. B. RYMASZEWSKI, *Toruń in the Days of Copernicus: Urban Development, Architecture, Art*, αγγλ. μετ. A. STYCZYŃSKA, Toruń 1973.

(Βασιλική) Πρωσία, περιοχή του βασιλείου της Πολωνίας από το 1466. Ο πατέρας του Κοπέρνικου, Νικόλαος ο πρεσβύτερος, είχε έλθει από την Κρακοβία στο Τόρουν, όπου εξελίχθηκε σε χονδρέμπορο χαλκού. Αργότερα νυμφεύθηκε την Barbara Watzenrode, η οποία ανήκε σε μία από τις σημαντικότερες εμπορικές οικογένειες του Τόρουν¹⁹. Μετά τον θάνατο του πατέρα του (1483), την προστασία του Νικόλαου και των αδελφών του ανέλαβε ο θείος από την πλευρά της μητέρας του, Lucas Watzenrode ο Νεότερος, ο οποίος το 1489 ανήλθε στον επισκοπικό θρόνο της Βάρμιας (Warmia [γερμ. Ermland]) στην Πρωσία, με έδρα το Λίτζμπαρκ (Lidzbark [γερμ. Heilsberg])²⁰.

Το 1491 ο Κοπέρνικος άρχισε τη φοίτησή του στο Πανεπιστήμιο της Κρακοβίας²¹, γνωστό την εποχή εκείνη για τη διδασκαλία της αστρονομίας και των ελευθερίων τεχνών. Μολονότι ορισμένα μέλη του Πανεπιστημίου έδειχναν ενδιαφέρον για την ουμανιστική προσέγγιση στα λατινικά γράμματα τόσο στη διδασκαλία όσο και στα κείμενά τους, οι περισσότεροι δεν ήταν έτοιμοι να εγκαταλείψουν τη σχολαστική προσέγγιση στη λατινική γραμματική. Επιπλέον, το Πανεπιστήμιο της Κρακοβίας βασιζόταν οικονομικά κυρίως σε εκκλησιαστικά ευεργετήματα: το γεγονός αυτό παρείχε στον κλήρο το δικαίωμα να παρεμβαίνει στα πανεπιστημιακά ζητήματα, ωστόσο, οι ιεράρχες δεν ήταν πρόθυμοι να υποστηρίξουν κάποιον λαϊκό ώστε να καταλάβει μια πανεπιστημιακή θέση. Συνεπώς, οι λόγιοι-ποιητές, που είχαν σπουδάσει στη Γερμανία και διέδιδαν τις ιταλικές νεολατινικές λογοτεχνικές τάσεις, δεν μπορούσαν να γίνουν τακτικά μέλη του Πανεπιστημίου²². Καθώς την περίοδο φοίτησης του Κοπέρνικου δεν είχαν συμπεριληφθεί ακόμα στο πρόγραμμα μαθημάτων έργα ελλήνων συγγραφέων στο πρωτότυπο²³, η μόνη επαφή του με τα ελληνικά έργα ήταν δυνατή μόνο μέσω των

---

19. ROSEN, Copernicus, 401· KOESTLER, *The Sleepwalkers*, 127-128.

20. Βλ. N. NOWAKOWSKA, *Church, State and Dynasty in Renaissance Poland. The Career of Cardinal Fryderyk Jagiellon (1468-1503)*, Aldershot 2007, 41.

21. COPERNICUS, *Minor Works*, 20.

22. GLOMSKI, *Patronage*, 26-27.

23. Για τη σποραδική διδασκαλία των ελληνικών στην Πολωνία κατά τον Μεσαίωνα και την Αναγέννηση, βλ. Μ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, *Οι ελληνικές σπουδές στην Πολωνία, στο Οι ελληνικές σπουδές στην Ευρώπη. Ιστορική ανασκόπηση από την Αναγέννηση ως το τέλος του 20ου αιώνα*, επιμ. Ι. Ν. ΚΑΖΑΖΗΣ – S. VELKOVA, Θεσσαλονίκη 2007, 182-185.

λατινικών μεταφράσεων και σχολίων²⁴. Ο Κοπέρνικος εγκατέλειψε το Πανεπιστήμιο της Κρακοβίας χωρίς να λάβει το πτυχίο του²⁵, έχοντας όμως αναπτύξει έντονο ενδιαφέρον για την αστρονομία.

Το 1495, προκειμένου ο Κοπέρνικος να εξασφαλίσει τους απαραίτητους πόρους για να συνεχίσει τις σπουδές του²⁶, ο πρίγκιψ-επίσκοπος της Βάρμιας Lucas Watzenrode ενήργησε ώστε να εκλεγεί στο αξίωμα του κανονικού (canonicus), μέλους του εκκλησιαστικού συμβουλίου του Καθεδρικού ναού του Φρόμπουργκ (Frombork [γερμ. Frauenburg])²⁷. Ο Κοπέρνικος τελικά κατέλαβε τη θέση αυτή το 1497, ωστόσο από το 1496 είχε μεταβεί στην Ιταλία, για να σπουδάσει κανονικό δίκαιο στο Πανεπιστήμιο της Μπολόνιας, όπου ανέπτυξε περαιτέρω το ενδιαφέρον του για την αστρονομία²⁸.

Διακαής πόθος του ήταν η ανάγνωση των σημαντικότερων αστρονομικών κειμένων, ιδιαίτερα της *Μαθηματικής Συντάξεως (Αλμαγέστη)* του Κλαυδίου Πτολεμαίου, ωστόσο η λατινική μετάφραση του έργου θα τυπωνόταν το 1515, ενώ το ελληνικό κείμενο θα εκδιδόταν πολύ αργότερα, το 1538. Έπρεπε να αρκασθεί, επομένως, στη μελέτη της *Επιτομής* του Πτολεμαίου των Peurbach και Regiomontanus, η οποία εκδόθηκε στη Βενετία το 1496, το έτος άφιξής του στην Ιταλία²⁹.

24. COPERNICUS, *Minor Works*, 3.

25. COPERNICUS, *Minor Works*, 20.

26. SEGEL, *Renaissance Culture*, 128.

27. Σύμφωνα με τα ισχύοντα της Καθολικής Εκκλησίας, τα μέλη του εκκλησιαστικού συμβουλίου (capitulum) ιερούργούν και υποστηρίζουν τον επίσκοπο στο διοικητικό του έργο ή, σε περίπτωση απουσίας του, τον αντικαθιστούν. Ένας κανονικός πρέπει να είναι κληρικός, εντούτοις, σύμφωνα με τον E. Rosen, ο Κοπέρνικος δεν χειροτονήθηκε ποτέ. Βλ. E. ROSEN, Copernicus Was not a Priest, *Proceedings of the American Philosophical Society* 104/6 (1960) 635-661· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Copernicus' Alleged Priesthood, *Archiv für Reformationsgeschichte* 62 (1971) 90-98 [= ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Copernicus and His Successors*, 47-56].

28. Βλ. ROSEN, Copernicus, 401· SEGEL, *Renaissance Culture*, 128. Για το Πανεπιστήμιο της Μπολόνιας, βλ. O. Capitani (επιμ.), *L'Università a Bologna. Personaggi, momenti e luoghi dalle origini al XVI secolo*, Bologna 1987.

29. COPERNICUS, *Minor Works*, 3-4, 80. Το 1460 ο καρδινάλιος Βησσαρίων εστάλη από τον πάπα Πίο Β΄ με διπλωματική αποστολή στη Βιέννη. Εκεί γνώρισε τον μαθηματικό και αστρονόμο Georg Peurbach, καθώς και τον μαθητή του Johannes Müller von Königsberg, γνωστό με το εκλατινισμένο όνομα Regiomontanus. Ο Βησσαρίων παρακίνησε τον Peurbach να αρχίσει τη συγγραφή μιας επιτομής της *Αλμαγέστης*: ο Peurbach συνέγραψε μέχρι τον θάνατό του τα πρώτα έξι από τα δεκατρία βιβλία της *Επιτομής της Αλμαγέστης*, την οποία

Δεν άργησε λοιπόν να συνειδητοποιήσει ότι, προκειμένου να εντρυφήσει στην αστρονομία, θα έπρεπε να μάθει ελληνικά, απόφαση που επέτεινε τόσο η παντελής απουσία λατινικών μεταφράσεων ορισμένων σημαντικών αστρονομικών κειμένων της ελληνικής γραμματείας, όσο και η ύπαρξη μη ικανοποιητικών μεταφράσεων διαφόρων άλλων³⁰.

ολοκλήρωσε ο Regiomontanus. Βλ. DEBUS, *Άνθρωπος και Φύση στην Αναγέννηση*, 120· J. L. JERVIS, *Cometary Theory in Fifteenth-Century Europe* [Studia Copernicana 26], Dordrecht - Boston - Lancaster 1985, 87· J. EVANS, *The History and Practice of Ancient Astronomy*, New York - Oxford 1998, 402· M. H. SHANK, Regiomontanus on Ptolemy, Physical Orbs, and Astronomical Fictionalism: Goldsteinian Themes in the «Defense of Theon against George of Trebizond», *Perspectives on Science* 10/2 (2002) 182-183.

30. COPERNICUS, *Minor Works*, 4. Το ζήτημα της επαρκούς γνώσης των ελληνικών για τις αστρονομικές μελέτες του Κοπέρνικου έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τους Ιστορικούς της Επιστήμης. Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα, αλλά ελάχιστα προφανή, θέματα που εγείρονται είναι η πιθανή επίδραση της ισλαμικής αστρονομίας στον Κοπέρνικο μέσω βυζαντινών χειρογράφων. Έχει επισημανθεί ότι ο Κοπέρνικος χρησιμοποιεί ήδη στο *Commentariolus* το «ζεύγος al-Ṭūsī» (ένα μαθηματικό εργαλείο του πέρση αστρονόμου και μαθηματικού Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī [1201-1274]) (W. HARTNER, Trepidation and Planetary Theories. Common Features in Late Islamic and Renaissance Astronomy, στο *Convegno internazionale Oriente e Occidente nel Medioevo. Filosofia e scienze [9-15 aprile 1969]* [Accademia Nazionale dei Lincei, Fondazione Alessandro Volta, Atti dei Convegni 13], Roma 1971, 616). Ωστόσο, ο μόνος πιθανός τρόπος για να είχε πρόσβαση ο Κοπέρνικος σε αυτές τις αστρονομικές γνώσεις ήταν να έχουν μεταφερθεί σε μια άλλη γλώσσα, την οποία ο Κοπέρνικος κατείχε· η γλώσσα αυτή ήταν τα ελληνικά. Πράγματι, η μετάδοση περσικών και αραβικών αστρονομικών γνώσεων μέσω βυζαντινών χειρογράφων στη Δύση αποτελεί κομβικό σημείο για την Ιστορία της Επιστήμης. Ο O. Neugebauer ανακάλυψε ότι η θεωρία του al-Ṭūsī έχει αποδοθεί στα ελληνικά σε χειρόγραφο που περιείχε έργα του βυζαντινού αστρονόμου και επισκόπου Ταυρίδος Γρηγορίου (Γεωργίου) Χιονιάδη, τον Vat. gr. 211 (για τον Χιονιάδη, βλ. ενδεικτικά *ODB*, τ. 1, λήμμα Chioniades, Gregory [D. PINGREE]· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Gregory Chioniades and Palaeologan Astronomy, *DOP* 18 [1964] 133-160· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ [έκδ.], *The Astronomical Works of Gregory Chioniades*, τ. 1/1-2: *The Zīj al-‘Alā’ī* [Corpus des Astronomes Byzantins 2], Amsterdam 1985· L. G. WESTERINK, La profession de foi de Grégoire Chioniadès, *REB* 38 [1980] 233-245· A. TIHON, L’astronomie byzantine [du Ve au XVe siècle], *Byz.* 51/2 [1981] 616-617). Το έργο του Χιονιάδη που αναφέρεται στο μαθηματικό εργαλείο του al-Ṭūsī είναι το *Περὶ τῶν σχημάτων τῶν ἀστέρων* (έκδ., αγγλ. μετ., σχόλια E. A. PASCHOS - P. SOTIROUDIS, *The Schemata of the Stars. Byzantine Astronomy from A.D. 1300*, Singapore 1998). Έχει θεωρηθεί μάλιστα ότι ο Κοπέρνικος πιθανόν διάβασε το χειρόγραφο του Χιονιάδη κατά την παραμονή του στη Ρώμη (1500-1501), και ότι συνεπώς τότε κατείχε σε επαρκή βαθμό την ελληνική (O. NEUGEBAUER, *A History of Ancient Mathematical Astronomy*, τ. 2, Berlin - Heidelberg - New York 1975, 1035· N. M. SWERDLOW - O. NEUGEBAUER, *Mathematical Astronomy in Copernicus’s De Revolutionibus*,

Μετά από σύντομη παραμονή στη Ρώμη και ένα ταξίδι στην Πολωνία, συνέχισε τις σπουδές του στο κανονικό δίκαιο και την ιατρική στο Πανεπιστήμιο της Πάδουας και τελικά τις ολοκλήρωσε στο Πανεπιστήμιο της Φερράρας το 1503, αποκτώντας διδακτορικό τίτλο στο κανονικό δίκαιο³¹. Επιστρέφοντας στην Πολωνία, εγκαταστάθηκε στο επισκοπικό μέγαρο στο Λίτζμπαρκ, την έδρα του θείου του. Εκτός από τα διοικητικά και διπλωματικά καθήκοντα που ανέλαβε εκεί, από το 1507 επιφορτίστηκε και με την ιατρική παρακολούθηση του θείου του³².

Ήδη από την περίοδο της φοίτησής του στην Ιταλία, ο Κοπέρνικος είχε επιχειρήσει να εντυφώσει στην ελληνική γλώσσα, εν μέρει προκειμένου να είναι σε θέση να μελετά στο πρωτότυπο γνωστά ελληνικά αστρονομικά έργα. Ο αποτελεσματικότερος τρόπος για να το επιτύχει αυτό, δεδομένων των συνθηκών της εποχής, ήταν να μεταφράσει ένα μικρό ελληνικό έργο. Σε αυτό ακριβώς το σημείο έρχεται στο προσκήνιο το επιστολμαίο πόνημα του αιγυπτιακής καταγωγής βυζαντινού δημόσιου λειτουργού και λογίου Θεοφύλακτου Σιμοκάττη.

Το πρωτότυπο έργο του Θεοφύλακτου, υπό τον τίτλο *Ἐπιστολαὶ ἠθικαί, ἀγροικικαί, ἑταιρικαί*³³, αποτελείται από ογδόντα πέντε πλαστές

τ. 1-2, New York - Berlin - Heidelberg - Tokyo 1984, τ. 1, 47-48, τ. 2, 567-568). Βλ. επίσης M. DI BONO, Copernicus, Amico, Fracastoro and Tusi's Device: Observations on the Use and Transmission of a Model, *Journal for the History of Astronomy* 26 (1995) 133-154· A. I. SABRA, Configuring the Universe: Aporetic, Problem Solving, and Kinematic Modeling as Themes of Arabic Astronomy, *Perspectives on Science* 6/3 (1998) 288-330· G. SALIBA, *Islamic Science and the Making of the European Renaissance*, Cambridge, Mass. 2007, 214 κ.ε.: F. JAMIL RAGEP, Copernicus and His Islamic Predecessors: Some Historical Remarks, *History of Science* 45/1 (2007) 65-81. Είναι προφανές, λοιπόν, ότι η εκμάθηση των ελληνικών από τον Κοπέρνικο και ο χρονικός προσδιορισμός της (*terminus ante quem* της οποίας μπορεί να θεωρηθεί η μετάφραση των επιστολών του Θεοφύλακτου) συνιστά σημαντική παράμετρο στην προσπάθεια κατάδειξης των ποικίλων επιδράσεων στη σκέψη του.

31. ROSEN, Copernicus, 401-402· SEGEL, *Renaissance Culture*, 129. Για το Πανεπιστήμιο της Πάδουας, βλ. P. F. GRENDLER, The University of Padua, 1405-1600: A Success Story, *History of Higher Education Annual* 10 (1990) 7-18 [= ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Books and Schools in the Italian Renaissance* (Collected Studies Series, CS 473), Aldershot 1995, αρ. XI]. Γενικότερα για τα ιταλικά πανεπιστήμια κατά την Αναγέννηση, βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The Universities of the Italian Renaissance*, Baltimore - London 2002.

32. KOESTLER, *The Sleepwalkers*, 137-139.

33. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ ΣΙΜΟΚΑΤΤΗΣ, *Ἐπιστολαὶ ἠθικαί, ἀγροικικαί, ἑταιρικαί*, έκδ. I. ZANETTO, *Theophylacti Simocatae Epistulae* [Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana], Leipzig 1985.

επιστολές, ανήκει δηλαδή στην ομάδα των μμητικών επιστολών. Οι επιστολές, 28 από κάθε κατηγορία, κατανέμονται σε τριάδες: η πρώτη επιστολή είναι ηθική, η δεύτερη αγροικική και η τρίτη εταιρική. Μετά το κλείσιμο και της 28ης τριάδας ακολουθεί η τελευταία και 85η επιστολή, η οποία είναι ηθική³⁴. Τα ονόματα των «επιστολογράφων» είναι δανεισμένα από την αρχαία ελληνική ιστορία, την κωμωδία και τη βουκολική λογοτεχνία: ενδεικτικά, περιέχονται επιστολές από τον Σωκράτη προς τον Πλάτωνα (επιστ. 40)³⁵, από τον Περικλή προς την Ασπασία (επιστ. 42)³⁶ και από τη Μούσα Καλλιόπη προς τη Λαΐδα (επιστ. 69)³⁷. Η γλώσσα και το ύφος των επιστολών είναι εξαιρετικά επιτηδευμένα, χαρακτηριστικό που επίσης απαντά στο γνωστότερο έργο του Θεοφύλακτου, τις *Ιστορίες* του³⁸, και προκάλεσε τα κριτικά σχόλια του πατριάρχη Φωτίου³⁹. Ωστόσο,

34. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ, *Ἐπιστολαί* 85: *Πλάτων Διονυσίω*, 44.

35. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ, *Ἐπιστολαί*, 24.

36. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ, *Ἐπιστολαί*, 25.

37. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ, *Ἐπιστολαί*, 38.

38. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ ΣΙΜΟΚΑΤΤΗΣ, *Ἱστορίαι*, έκδ. C. DE BOOR, *Theophylacti Simocatae Historiae*, Leipzig 1887 (επανέκδ. P. WIRTH, Stuttgart 1972). Τα άλλα γνωστά έργα του Θεοφύλακτου είναι: *Διάλογος περὶ διαφόρων φυσικῶν ἀπορημάτων καὶ ἐπιλύσεων αὐτῶν*, έκδ. L. MASSA POSITANO, *Teofilatto Simocata, Questioni naturali*, Napoli 1965· *Ζήτημα προσωποποιεία ὅτι ὄροι ζωῆς τοῖς ἀνθρώποις ἀποκεκλήρονται*, έκδ. και αγγλ. μετ. C. GARTON – L. G. WESTERINK, *Theophylactus Simocates on Predestined Terms of Life* [Arethusa Monographs 6], Buffalo, NY 1978. Γενικά για τον βίο και το έργο του Θεοφύλακτου, βλ. K. KRUMBACHER, *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527-1453)*, τ. 1, München 1897 (ανατ. New York 1958), 247-251· H. HUNGER, *Βυζαντινή λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. 2: *Ιστοριογραφία, φιλολογία, ποίηση*, ελλ. μετ. Τ. Γ. ΚΟΛΙΑΣ – Κ. ΣΥΝΕΛΛΗ – Γ. Χ. ΜΑΚΡΗΣ – Ι. ΒΑΣΣΗΣ, Αθήνα 1992, 107-116· M. WHITBY, *The Emperor Maurice and His Historian. Theophylact Simocatta on Persian and Balkan Warfare*, Oxford 1988, 28-51· A. ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, τ. 1: *4ος-7ος αι.*, Αθήνα 1997, 475-483· D. BRODKA, *Die Geschichtsphilosophie in der spätantiken Historiographie. Studien zu Prokopios von Kaisareia, Agathias von Myrina und Theophylaktos Simokattes* [Studien und Texte zur Byzantinistik 5], Frankfurt am Main 2004, 193-227· J. O. ROSENQVIST, *Die byzantinische Literatur. Vom 6. Jahrhundert bis zum Fall Konstantinopels 1453*, Berlin - New York 2007, 17-18.

39. ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, έκδ. R. HENRY, *Photius, Bibliothèque*, τ. 1, Paris 1959, κώδ. 65, 79, 15-18: *Ἡ μέντοι φράσις αὐτῷ ἔχει μὲν τι χάριτος, πλὴν γε δὴ ἡ τῶν τροπικῶν λέξεων καὶ τῆς ἀλληγορικῆς ἐννοίας κατακορηῆς χρῆσις εἰς ψυχρολογίαν τινὰ καὶ νεανικὴν ἀπειροκαλίαν ἀποτελεῦσθαι*. Για το σχόλιο του Φωτίου, βλ. και N. G. WILSON, *Οι λόγιοι στο*

αυτά ακριβώς τα γλωσσικά και υφολογικά στοιχεία συνηγορούν στο ότι ο Θεοφύλακτος είχε λάβει ρητορική παιδεία⁴⁰, ενώ η γλώσσα του απευθυνόταν στο μορφωμένο αναγνωστικό κοινό της εποχής του.

Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Σιμοκάττης θεωρείται ο τελευταίος βυζαντινός συγγραφέας που εκπροσωπεί το είδος των λογοτεχνικών πλαστών επιστολών - το οποίο ανήκε στην Αρχαιότητα - και από την άποψη αυτή εντάσσεται εν μέρει στην αρχαία παράδοση, την οποία συνεχίζει. Το γεγονός αυτό αφενός δικαιολογεί περαιτέρω την επιτηδευμένη γλώσσα του Θεοφύλακτου στις επιστολές του, καθώς το είδος των λογοτεχνικών πλαστών επιστολών διέθετε έντονο ρητορικό χαρακτήρα⁴¹, ενώ η απόπειρα απόδοσης της γλώσσας απλών χωρικών και άλλων κοινωνικών στρωμάτων οδηγούσε σε έναν επιτηδευμένο τρόπο έκφρασης⁴². Αφετέρου, όμως, εξηγεί σε ικανοποιητικό βαθμό τον λόγο για τον οποίο ο Κοπέρνικος δεν θα μπορούσε να αντλήσει πληροφορίες μέσα από τις επιστολές για την εποχή που έδρασε ο συγγραφέας τον οποίο μετέφραζε, καθώς ο Θεοφύλακτος τις είχε διαποτίσει με έντονο άρωμα αρχαιότητας, επικαλούμενος συχνά, για παράδειγμα, θεότητες του αρχαίου κόσμου κατά πάσα πιθανότητα αυτή η επίφαση αρχαιότητας φαινόταν αυθεντική στα μάτια του Κοπέρνικου. Οι επιστολές του Θεοφύλακτου πάντως γνώρισαν μεγάλη διάδοση και υπάρχουν τουλάχιστον ογδόντα χειρόγραφα που περιέχουν το σύνολο ή μέρος των επιστολών, μεταφράσεις τους στα λατινικά ή παραφράσεις τους στα νεότερα ελληνικά⁴³.

Βυζάντιο, ελλ. μετ. Ν. ΚΟΝΟΜΗΣ, Αθήνα 1991, 141. Πρβλ. W. T. TREADGOLD, *The Preface of the Bibliotheca of Photius: Text, Translation, and Commentary*, *DOP* 31 (1977) 348.

40. Πρβλ. *ODB*, τ. 3, λήμμα *Simokattes*, *Theophylaktos* (B. BALDWIN).

41. Βλ. Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, *Βυζαντινή ἐπιστολογραφία, ἤτοι εἰσαγωγή εἰς τὴν βυζαντινὴν φιλολογίαν*, Αθήνα ³1969-1970, 94-95 και Παράρτημα, 308, την επισήμανση του Ι. Συγκουτρή.

42. HUNGER, *Βυζαντινὴ λογοτεχνία*, τ. 1: *Φιλοσοφία, ρητορική, επιστολογραφία, γεωγραφία*, ελλ. μετ. Α. Γ. ΜΠΕΝΑΚΗΣ - Ι. Β. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ - Γ. Χ. ΜΑΚΡΗΣ, Αθήνα ²1991, 311.

43. MOFFATT, *The After-Life of the Letters of Theophylaktos*, 345. Βλ. επίσης G. ZANETTO, *La tradizione manoscritta delle Epistole di Teofilatto Simocatta*, *Bollettino del Comitato per la Preparazione dell'Edizione Nazionale dei Classici Greci e Latini*, n.s., 24 (1976) 64-86· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Inventario dei manoscritti delle Epistole di Teofilatto Simocatta*, *Acme* 35/1 (1982) 153-166· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Alcuni aspetti dello stile delle Epistole di Teofilatto*, *JÖB* 32/3 (1982) 165-174· A. MOFFATT, *The Letters of Theophylaktos Simokatta*, a «scriptor

Οι λατινικές μεταφράσεις κατά την Αναγέννηση εστίαζαν σε ελληνικά κείμενα που θεωρούνταν σημαντικά την εποχή αυτή, μεταξύ άλλων, στα κείμενα του Αριστοτέλη, στις Γραφές και σε διάφορα ιστορικά και φιλοσοφικά έργα, πολλά από τα οποία είχαν ήδη μεταφραστεί από μεσαιωνικούς λογίους⁴⁴. Μολονότι η πρόσληψη της κλασικής λογοτεχνίας είχε σαφώς πραγματοποιηθεί σε κάποιο βαθμό κατά τον Μεσαίωνα, μία από τις σημαντικότερες συνεισφορές των λογίων της Αναγέννησης συνίσταται στη μετάφραση αρχαίων έργων για πρώτη φορά χωρίς θεματικούς περιορισμούς, επεκτείνοντας τη μελέτη σε όλο σχεδόν το απόθεμα των σωζόμενων έργων. Επιπλέον, αποδιδόταν έμφαση στη μεταφραστική τάση για ελευθεριότητα και στην παράλληλη αποφυγή της δουλικής προσκόλλησης στο πρωτότυπο⁴⁵.

Ο Κοπέρνικος επέλεξε να μεταφράσει στα λατινικά τις ογδόντα πέντε επιστολές του Θεοφύλακτου Σιμοκάττη, ένα έργο που τον γοήτευσε. Δεν διάλεξε το έργο κάποιου γνωστού αρχαίου έλληνα συγγραφέα, αλλά εκείνο ενός λογίου που δεν είχε μεταφραστεί στο παρελθόν. Η επιλογή αυτή παρουσίαζε πολλά πλεονεκτήματα και συνέπλεε με το ουμανιστικό πνεύμα, που επιζητούσε να ανασύρει από τη λήθη θησαυρούς της κλασικής ελληνικής και ρωμαϊκής λογοτεχνίας. Άλλωστε, η πράξη της μετάφρασης καθαυτή αποτελούσε απόδειξη της συμμετοχής στο ουμανιστικό κίνημα και απόρριψης του μεσαιωνικού σχολαστικισμού⁴⁶. Ένας επιπλέον λόγος που πιθανότατα τον ώθησε στη συγκεκριμένη επιλογή ήταν η έλλειψη παλαιότερης μετάφρασης του έργου, η ύπαρξη της οποίας θα οδηγούσε σε ανεπιθύμητη σύγκριση, εξαιτίας της ατελούς γνώσης του της ελληνικής γλώσσας. Η εκ νέου μετάφραση ενός κειμένου αποτελούσε συνήθη μέθοδο βελτίωσης των λατινικών και εξάσκησης των ελληνικών ενός επίδοξου μεταφραστή⁴⁷, ωστόσο, από τη στιγμή που ο Κοπέρνικος δεν ενδιαφερόταν να ασχοληθεί συστηματικά με τη μετάφραση, δεν

---

non iniucundus», στο *Seventh Annual Byzantine Studies Conference. Abstracts of Papers*, Boston 1981, 13· ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ, *Ἐπιστολαί*, V-XXVIII.

44. P. BOTLEY, *Latin Translation in the Renaissance. The Theory and Practice of Leonardo Bruni, Giannozzo Manetti, Erasmus*, Cambridge 2004, 1-4.

45. Βλ. Β. ΒΑΪΟΠΟΥΛΟΣ, Στα χρόνια του πρώιμου ανθρωπισμού: Αλδινές εκδόσεις και λατινικές μεταφράσεις ελληνικών κειμένων, *Ιόνιος Λόγος* 1: *Τόμος χαριστήριος στον Δημήτρη Ζ. Σοφιανό* (2007) 53-57.

46. SEGEL, *Renaissance Culture*, 132.

47. Πρβλ. BOTLEY, *Latin Translation*, 9, 14-15.

δεσμευόταν από μια τέτοια επιλογή. Τέλος, η συντομία των επιστολών του Θεοφύλακτου αναμφισβήτητα διευκόλυνε τον Κοπέρνικο στην εμπέδωση της ελληνικής γλώσσας και πιθανότατα διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην επιλογή αυτού του έργου. Το γεγονός μάλιστα ότι κατά τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή εξακολούθησαν να συντάσσονται πλαστές επιστολές συνήθως ως σχολική άσκηση, ως πρότυπα εκθέσεων για τους μαθητές⁴⁸, υποδεικνύει κατά κάποιον τρόπο την καταλληλότητα των επιστολών του Θεοφύλακτου ως πρόσφορου πεδίου εξάσκησης του Κοπέρνικου για την εκμάθηση των ελληνικών.

Σε κάθε περίπτωση, το γεγονός ότι η μετάφρασή του τελικά εκδόθηκε και δεν έμεινε στο επίπεδο της γραπτής άσκησης υποδηλώνει ότι ο Κοπέρνικος επιδίωκε με την έκδοση αυτή να εισαχθεί στον κύκλο των ουμανιστών της Πολωνίας. Η μετάφραση των *Ἐπιστολῶν* του Θεοφύλακτου Σιμοκάττη θεωρήθηκε ίσως ιδανική, επειδή μπορούσε να συνεισφέρει στην προσπάθεια προώθησης του ουμανιστικού κινήματος στην Πολωνία με ένα άγνωστο έως τότε έργο ηθικού κυρίως περιεχομένου, χωρίς να εκθέτει τον ίδιο τον Κοπέρνικο σε περιττούς κινδύνους. Ο Κοπέρνικος ήταν εκκλησιαστικός αξιωματούχος, ανήκε στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα και ήταν ανιψιός του επισκόπου της Βάρμιας, όφειλε, επομένως, να είναι προσεκτικός, ώστε να μην προκαλέσει με την επιλογή του. Η Πολωνία την περίοδο εκείνη – πολύ πριν από την έλευση της Μεταρρύθμισης (αρχές της δεκαετίας του 1520)⁴⁹ – ήταν ανεκτική στο θέμα της θρησκείας⁵⁰, ωστόσο, ακούγονταν και διαφορετικές φωνές

48. Βλ. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, *Βυζαντινή επιστολογραφία*, 94.

49. ΜΑCΖΑΚ, Poland, 190. Για τη Μεταρρύθμιση στην Πολωνία, βλ. ενδεικτικά J. ΤΑΖΒΙΡ, Poland, στο *The Reformation in National Context*, επιμ. Β. SCRIBNER – R. PORTER – Μ. TEICH, Cambridge 1994, 168-180· Μ. G. ΜÜLLER, *Protestant Confessionalisation in the Towns of Royal Prussia and the Practice of Religious Toleration in Poland-Lithuania*, στο *Tolerance and Intolerance in the European Reformation*, επιμ. Ο. Ρ. GRELL – Β. SCRIBNER, Cambridge 1996, 262-281.

50. Το τεράστιο πολωνο-λιθουανικό βασίλειο συμπεριλάμβανε διάφορες εθνικές ομάδες, κάθε μία από τις οποίες ασπαζόταν διαφορετική θρησκεία: οι Πολωνοί τον Καθολικισμό, οι Εβραίοι τον Ιουδαϊσμό, οι Τάταροι τον Ισλαμισμό και οι Ρουθήνοι (πρόγονοι των σύγχρονων Ουκρανών και Λευκορώσων) τον Ορθόδοξο Χριστιανισμό. Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελούσαν οι Γερμανοί, που ζούσαν κυρίως σε περιοχές της λεγόμενης Βασιλικής Πρωσίας, όπως το Τόρουν, οι οποίοι ενέδωσαν στον Λουθηρανισμό, προβάλλοντας με τον τρόπο αυτό την εθνική τους αυτοσυνειδησία. Βλ. ΤΑΖΒΙΡ, Poland, 168. Πρβλ. ΜΑCΖΑΚ, Poland, 193.

στους κόλπους της πολωνικής Εκκλησίας, όπως από κύκλους που ενθάρρυναν τον Σιγισμούνδο Α΄ να εκδώσει διατάγματα εναντίον του Προτεσταντισμού⁵¹. Ίσως λοιπόν ο Κοπέρνικος φρόντισε να επιλέξει ένα έργο, το περιεχόμενο του οποίου άρμοζε τόσο στα καθήκοντα που είχε αναλάβει όσο και στο εκκλησιαστικό αξίωμα του πάτρωνα θείου του. Η επιλογή του, όμως, συγχρόνως συνέπλεε με την πρόθεση του ουμανισμού να προβάλλει ένα ηθικό πρότυπο, υιοθετώντας τα καλύτερα στοιχεία της αρχαιοελληνικής ηθικής⁵². Ενδεικτικό στοιχείο του πόσο ασφαλής επιλογή αποδείχθηκε ο Σιμοκάττης είναι ότι η μετάφραση των *Ἐπιστολῶν* του όχι μόνο δεν προκάλεσε όταν εκδόθηκε, αλλά πέρασε απαρατήρητη, βρίσκοντας ελάχιστη ανταπόκριση στο αναγνωστικό κοινό της εποχής⁵³.

Ο Κοπέρνικος χρησιμοποίησε για τη μετάφρασή του το κείμενο των *Ἐπιστολῶν* του Σιμοκάττη που συμπεριλαμβανόταν στη συλλογή των επιστολών που συγκρότησε ο Μάρκος Μουσούρος⁵⁴, και τυπώθηκε το

51. TAZBIR, Poland, 168.

52. COPERNICUS, *Minor Works*, 6.

53. Πρβλ. COPERNICUS, *Minor Works*, 24.

54. Η συλλογή των επιστολών που συγκρότησε ο Μάρκος Μουσούρος χωρίζεται σε δύο ενότητες, (α) είκοσι έξι που αποδίδονται σε φιλοσόφους και σοφιστές, και (β) εννέα σε ρήτορες κυρίως. Η πρώτη ενότητα τιτλοφορείται *Ἐπιστολαὶ διαφόρων φιλοσόφων, ῥητόρων, σοφιστῶν* και φέρει χρονολογία [29] Μαρτίου 1499, ενώ η δεύτερη είναι αχρονολόγητη και μάλλον κυκλοφόρησε μετά τις 17 Απριλίου 1499. Βλ. Κ. ΣΠ. ΣΤΑΪΚΟΣ, *Χάρτα της ελληνικής τυπογραφίας. Η εκδοτική δραστηριότητα των Ελλήνων και η συμβολή τους στην πνευματική Αναγέννηση της Δύσης*, τ. 1 / 15ος αιώνας, Αθήνα 1989, 333. Από την άφθονη βιβλιογραφία για τον Μουσούρο, βλ. ενδεικτικά D. J. GEANAKOPOLOS, *Greek Scholars in Venice. Studies in the Dissemination of Greek Learning from Byzantium to Western Europe*, Cambridge, Mass. 1962, 111-166· M. MANOUSSACAS, *La date de la mort de Marc Musurus*, *Studi Veneziani* 12 (1970) 459-463· Α. ΠΑΡΟΣ, *Οι άξονες της ιδεολογίας του Νέου Ελληνισμού στην Άλλη Κωνσταντινούπολη. Η παρακαταθήκη του Βησσαρίωνα: Λάσκαρης και Μουσούρος ανάμεσα στους Έλληνες της Βενετίας*, στο *Άνθη Χαρίτων*, επιμ. Ν. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ, Βενετία 1998, 527-568. Για το μεγάλο ζήτημα της συμβολής των βυζαντινών λογίων στην Αναγέννηση, βλ., μεταξύ άλλων, Δ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *Το πρόβλημα της ελληνικής συμβολής εις την Αναγέννησιν*, *ΕΕΦΣΠΑ* 5 (1954-1955) 126-138 [= *ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Μεταβυζαντινά και Νέα Ελληνικά*, Αθήνα 1978, 229-243]· *ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Αναγέννησις και Αναγεννήσεις. Έλληνικά άνακεφαλαιώσεις*, στο *Μεταβυζαντινά και Νέα Ελληνικά*, 130-228· Κ. Μ. SETTON, *The Byzantine Background to the Italian Renaissance*, *Proceedings of the American Philosophical Society* 100/1 (1956) 1-76· P. O. KRISTELLER, *Italian Humanism and Byzantium*, στο *ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Renaissance Thought and Its Sources*, New York 1979, 137-150· Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Η Αναγέννηση και το Βυζάντιο*, στο *Βυζάντιο και Ευρώπη. Α΄*

1499 από τον Άλδο Μανούτιο⁵⁵. Η έκδοση περιλαμβάνει ένα επίγραμμα του Άλδου Μανούτιου προς τον διακεκριμένο ελληνιστή και φίλο του Antonio Cortesi Urceo «Codro», ο οποίος δίδασκε ελληνικά και λατινικά στο Πανεπιστήμιο της Μπολόνιας. Δεν γνωρίζουμε αν ο Κοπέρνικος κατά τη φοίτησή του στη Μπολόνια παρακολούθησε τις διαλέξεις του Codro και διδάχθηκε ελληνικά από αυτόν. Εντούτοις, είναι χαρακτηριστικό ότι ο Μανούτιος αναφέρει στην αφιέρωσή του ότι η συλλογή αυτή θα φανεί χρήσιμη στους φοιτητές του Codro στην προσπάθειά τους να κατακτήσουν την ελληνική γλώσσα⁵⁶.

Με αφορμή την αναφορά αυτή διαπιστώνει κανείς ότι παραμένει αναπάντητο ένα σημαντικό ζήτημα: ο τόπος και ο χρόνος εκμάθησης των ελληνικών από τον Κοπέρνικο. Ο Edward Rosen έχει αποπειραθεί να σκιαγραφήσει την πορεία που ο Κοπέρνικος ακολούθησε στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας: φαίνεται ότι άρχισε να μελετά τα ελληνικά στη Μπολόνια, όπου, πιθανόν μέσω του Codro, έμαθε για τις επιστολές του Θεοφύλακτου. Το 1499-1500 τυπώθηκε το ελληνο-λατινικό λεξικό του Giovanni Crestone, ένα αντίτυπο του οποίου απέκτησε ο Κοπέρνικος (διασώζεται μέχρι τις ημέρες μας, με τα περιθώριά του γεμάτα από τις ιδιόχειρες σημειώσεις του⁵⁷): με τη βοήθεια του λεξικού αυτού αύξησε σταδιακά τις γνώσεις του στα ελληνικά. Μετά την επιστροφή του στην

Διεθνής Βυζαντινολογική Συνάντηση, Δελφοί, 20-24 Ιουλίου 1985, επιμ. Α. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, Αθήνα 1987, 247-253· N. G. WILSON, *From Byzantium to Italy. Greek Studies in the Italian Renaissance*, London 1992.

55. Βλ. M. SICHERL, Die Aldina der griechischen Epistolographen (1499), στο *Aldus Manutius and Renaissance Culture: Essays in Memory of Franklin D. Murphy. Acts of an International Conference, Venice and Florence, 14-17 June 1994*, επιμ. D. S. ZEIDBERG – F. GIOFFREDI SUPERBI, Florence 1998, 81-93· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Griechische Erstaussagen des Aldus Manutius. Druckvorlagen, Stellenwert, kultureller Hintergrund*, Paderborn 1997, 155-290. Για τον βίο και το έργο του Μανούτιου, βλ. ενδεικτικά M. LOWRY, *The World of Aldus Manutius. Business and Scholarship in Renaissance Venice*, Oxford 1979· P. F. GRENDLER, *Aldus Manutius: Humanist, Teacher and Printer*, στο ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Books and Schools*, αρ. III.

56. E. ROSEN, Copernicus' Quotation from Sophocles, στο ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Copernicus and His Successors*, 20-21 [επ'ανέκδ. από το *Didascaliae: Studies in Honor of Anselm M. Albareda, Prefect of the Vatican Library, Presented by a Group of American Scholars*, επιμ. S. PRETE, New York 1961, 369-379]· COPERNICUS, *Minor Works*, 4-5.

57. NISSEN, Die Briefe des Theophylaktos, 41.

Πολωνία, μέσω διαρκούς βελτίωσης έφθασε τελικά στο επίπεδο να μπορεί να εκδώσει τις επιστολές του Θεοφύλακτου⁵⁸.

Επιπλέον, δεν γνωρίζουμε αν ο Κοπέρνικος κατείχε προσωπικό αντίτυπο της συλλογής, στην οποία συμπεριλαμβάνονταν οι επιστολές του Σμιοκάττη. Εξαιτίας τόσο του υψηλού κόστους των βιβλίων αυτού του είδους όσο και των οικονομικών δυσχερειών που αντιμετώπιζε την περίοδο εκείνη, αντιλαμβάνεται κανείς ότι ο Κοπέρνικος αδυνατούσε να αγοράσει την έκδοση του Μανούτιου το 1499 κατά την παραμονή του στην Ιταλία. Ίσως λοιπόν να αντέγραψε ένα μέρος του τυπωμένου κειμένου της αλδινής έκδοσης για προσωπική χρήση. Σημειωτέον ότι, μετά την επιστροφή του στην Πολωνία, ο Κοπέρνικος ανακάλυψε στη Βιβλιοθήκη του Καθεδρικού ναού του Φρόμπορκ (όπου, όπως προαναφέρθηκε, ο θεός του είχε φροντίσει για την εκλογή του ως κανονικού) ένα αντίτυπο αυτής της συλλογής επιστολών. Εντούτοις, δεν ανέλαβε καθήκοντα στο Φρόμπορκ, αλλά στο Λίτζμπαρκ, δίπλα στον θείο του⁵⁹. Δεν γνωρίζουμε επομένως τον βαθμό στον οποίο χρησιμοποίησε το αντίτυπο αυτό για τη μετάφρασή του.

Το 1508 ο Κοπέρνικος ολοκλήρωσε τη μετάφραση των *Επιστολών* και επιθυμούσε να τη δείξει σε κάποιον τυπογράφο⁶⁰. Την εποχή εκείνη, όμως, δεν υπήρχε τυπογραφείο στο Λίτζμπαρκ, στο Φρόμπορκ ή στο Τόρουν⁶¹. Τη λύση προσέφερε ένας παλιός γνωστός του Κοπέρνικου, ο Laurentius Corvinus, με τον οποίο γνωριζόταν από το Πανεπιστήμιο της Κρακοβίας. Ο Corvinus βρισκόταν την περίοδο 1506-1508 στο Τόρουν ως γραμματέας της πόλης. Ο Κοπέρνικος συζήτησε μαζί του την πιθανότητα να εκδοθεί η μετάφραση των *Επιστολών* στο τυπογραφείο του Johannes Haller στην Κρακοβία. Ο ίδιος ο Κοπέρνικος γνώριζε τον Haller, έχοντας αγοράσει την περίοδο που φοιτούσε στο Πανεπιστήμιο της Κρακοβίας ένα αντίτυπο της δεύτερης έκδοσης των *Αλφόνσειων Πινάκων* (Βενετία, 1492)⁶² από το τυπογραφείο του, ενώ ο Haller είχε ήδη εκδώσει δύο από

58. ROSEN, Copernicus' Quotation, 21-25. Πρβλ. SEGEL, *Renaissance Culture*, 130-131.

59. ROSEN, Copernicus' Quotation, 24-25 σημ. 37· COPERNICUS, *Minor Works*, 4-5.

60. SEGEL, *Renaissance Culture*, 129.

61. COPERNICUS, *Minor Works*, 19.

62. E. ROSEN – E. HILFSTEIN, The Alfonsine Tables and Copernicus, *Manuscripta* 20 (1976) 163-174 [= ROSEN, *Copernicus and His Successors*, 29-40]. Οι *Αλφόνσειοι Πίνακες*

τα έργα του Corvinus⁶³. Ο Κοπέρνικος είχε προφανώς συνειδητοποιήσει ότι η έκδοση της μετάφρασής του από τον Haller θα ενίσχυε τη θέση του στην ουμανιστική κοινότητα.

Καθώς το 1508 ο Corvinus αποφάσισε να επιστρέψει στο Βρότσλαβ (Wrocław [γερμ. Breslau]), ο Κοπέρνικος του εμπιστεύθηκε να παραδώσει το χειρόγραφο στον Haller. Κατά τη διάρκεια του τετραήμερου ταξιδιού του ο Corvinus διάβασε τη μετάφραση, η οποία τον ενθουσίασε. Έγραψε μια εισαγωγή σε μορφή ποιήματος, ενώ φρόντισε να ξεκινήσει η εκτύπωση του χειρογράφου από τον Haller. Ο Κοπέρνικος, με τη σειρά του, είχε προσθέσει μια αφιέρωση για τον θείο και πάτρωνά του επίσκοπο Lucas Watzenrode. Η μετάφραση των *Ἐπιστολῶν* του Θεοφύλακτου εκδόθηκε το 1509⁶⁴.

Η δομή της έκδοσης – προτάσσονται εισαγωγικό ποίημα και αφιέρωση – ακολουθούσε τη συνήθη ουμανιστική πρακτική, καθώς το εισαγωγικό ποίημα ενίσχυε την αφιέρωση και συνέδεε περισσότερο τον συγγραφέα με τον πάτρωνά του, ο οποίος συνήθως εκθειαζόταν στο ποίημα. Το εγκωμιαστικό ποίημα αποτελεί καινοτομία των ιταλών ουμανιστών του 15ου αιώνα, που εισήχθη λίγο μετά την εφεύρεση της τυπογραφίας. Ένα τέτοιο ποίημα μπορούσε να γραφεί από τον ίδιο τον συγγραφέα του βιβλίου, κατά κανόνα όμως το συνέθετε κάποιος άλλος ουμανιστής, όπως ο Corvinus στην προκειμένη περίπτωση. Η επιλογή αυτή αντανakλούσε τον κύκλο στον οποίο ανήκε ο συγγραφέας, εντός ενός πανεπιστημίου, μιας αυλής ή μιας πόλης. Αυτού του είδους τα ποιήματα συνήθως λειτουργούσαν ως διαφήμιση του συγγραφέα και του βιβλίου του⁶⁵, συγκεκριμένα, το ποίημα του Corvinus, μολονότι αναφέρει αόριστα τον συγγραφέα της μετάφρασης, χωρίς να κατονομάζει τον Κοπέρνικο, τονίζει τη σχέση του με τον επίσκοπο της Βάρμιας, υπογραμμίζει το

συντάχθηκαν κατόπιν εντολής του βασιλιά της Καστίλλης και της Λεόν Αλφόνσου Ι΄ (1252-1284) ως οδηγός εξάσκησης της μαθηματικής αστρονομίας: βλ. D. C. LINDBERG, *Οι απαρχές της δυτικής επιστήμης. Η φιλοσοφική, θρησκευτική και θεσμική θεώρηση της ευρωπαϊκής επιστημονικής παράδοσης, 600 π.Χ. - 1450 μ.Χ.*, ελλ. μετ. Η. ΜΑΡΚΟΛΕΦΑΣ, Αθήνα 1997, 383-384.

63. COPERNICUS, *Minor Works*, 19-22; SEGEL, *Renaissance Culture*, 130.

64. COPERNICUS, *Minor Works*, 22.

65. GLOMSKI, *Patronage*, 71-75.

ενδιαφέρον του για την αστρονομία και συγχρόνως εξαιρεί τα οφέλη που θα αποκομίσουν οι αναγνώστες από το έργο⁶⁶.

Στο αφιερωματικό γράμμα του ο Κοπέρνικος ακολουθεί ένα καθιερωμένο μοτίβο της εποχής του, έναν ρητορικό μονόλογο⁶⁷, στον οποίο εξηγεί τους λόγους που τον οδήγησαν στη μετάφραση του έργου του Σιμοκάττη, εγγείρημα το οποίο αφιερώνει στον πάτρωνα και θείο του, επίσκοπο της Βάρμιας. Στην αφιέρωση αυτή ο Κοπέρνικος παρουσιάζεται μετρίοφρων και εκφράζει την αφοσίωσή του στον θείο του. Η αναφορά στον πάτρωνα βρίσκεται στην αρχή και στο τέλος της επιστολής, έχοντας στόχο να τον κολακεύσει, ενώ το όνομα και το αξίωμά του συνοδεύονται από εγκωμιαστικούς επιθετικούς προσδιορισμούς. Κατά τα ειωθότα, θίγεται επίσης η γενναιοδωρία του πάτρωνα, στον οποίο προσφέρεται το βιβλίο ως σεμνό δώρο⁶⁸.

Στην αφιέρωσή του ο Κοπέρνικος τονίζει την ικανότητα του Θεοφύλακτου να αναμιγνύει ηθικές, αγροτικές και ερωτικές επιστολές, ικανοποιώντας με αυτόν τον τρόπο διαφορετικά ακροατήρια⁶⁹. Δεν παραλείπει φυσικά να τονίσει την αξία των επιστολών σημειώνοντας, χωρίς να αποφύγει την υπερβολή, ότι δεν αποτελούν απλώς γράμματα, αλλά μάλλον νόμους και κανόνες για την οργάνωση του ανθρωπίνου βίου⁷⁰. Ωστόσο, όπως φαίνεται και στην αφιέρωση, ο Κοπέρνικος αγνοούσε ότι οι επιστολές του Σιμοκάττη ήταν πλαστές και θεωρούσε ότι τις είχε συλλέξει από διάφορους συγγραφείς⁷¹. Είναι ενδεικτικό ότι στην 22η

---

66. NICOLAUS COPERNICUS, *Theophilacti Scolastici Simocati Epistolae morales, rurales et amatoriae interpretatione latina*, έκδ. R. GANSINIEC, *Teofilakt Symokatta, Listy, Tłumaczył z języka greckiego na łaciński Mikołaj Kopernik*, πολων. μετ. J. PARANDOWSKI – L. H. MORSTIN, Wrocław 1953, 45-49. Ο τόμος περιέχει και φωτομηχανική αναπαραγωγή της έκδοσης του 1509.

67. GŁOMSKI, *Patronage*, 63 κ.ε.

68. COPERNICUS, *Theophilacti Epistolae*, 50-51.

69. COPERNICUS, *Theophilacti Epistolae*, 50,6-9: *Peroptime videtur mihi, [...], morales, rusticanas et amatorias epistolas Theophilactus Scolasticus coordinauisse, hoc sane considerans quod varietas prae ceteris delectare solet, [...]*.

70. COPERNICUS, *Theophilacti Epistolae*, 50,15-18: *In his vero omnibus tantam utilitatem constituit, ut non epistolae, sed leges potius et praecepta institutionis humanae vitae appareant, manifesto breuitatis earum argumento, [...]*.

71. COPERNICUS, *Theophilacti Epistolae*, 50,18-19: *[...] quas ex diuersis auctoribus breuissimas et fecundissimas collegit.*

επιστολή, από τον Αντισθένη στον Περικλή, ο δεύτερος παρακινείται να ακολουθήσει το παράδειγμα του Μεγάλου Αλεξάνδρου⁷². Ο Κοπέρνικος δεν διανοήθηκε καν να αμφισβητήσει τη γνησιότητα της επιστολής, βάσει του απλού συλλογισμού ότι ο Αλέξανδρος είχε γεννηθεί πολύ αργότερα από τον Περικλή.

Όσον αφορά τα είδη των επιστολών (ηθικές, αγροτικές και ερωτικές), τα δύο πρώτα δεν συνιστούσαν πρόβλημα, σε αντίθεση με το τρίτο, το οποίο τον υποχρέωνε να υπερασπισθεί τη χρησιμότητα μιας σκανδαλιστικής κατά τ' άλλα κατηγορίας⁷³. Καταφεύγει, λοιπόν, στην ιατρική του εκπαίδευση για να επιλύσει το πρόβλημα, σημειώνοντας ότι όπως οι γιατροί συνηθίζουν να γλυκαίνουν την πικρή γεύση των φαρμάκων για να τα κάνουν πιο ευχάριστα στους ασθενείς, έτσι και οι ερωτικές αυτές επιστολές έχουν διορθωθεί (*castigatae sunt*), ώστε να μπορούν και αυτές να χαρακτηρισθούν ως ηθικές⁷⁴. Το σχόλιο αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο Κοπέρνικος ως μεταφραστής δεν είχε ως προτεραιότητά του την πιστή απόδοση του ελληνικού κειμένου, αλλά παρενέβαινε όπου έκρινε απαραίτητο, διαπίστωση που ενισχύεται και από άλλα στοιχεία.

Διαβάζοντας τη μετάφραση, κατανοούμε ότι οι παρεμβάσεις του αποσκοπούσαν όχι μόνο στη βελτίωση του κειμένου της αλδινής έκδοσης – καθώς ο Κοπέρνικος δεν δίσταζε όπου αντιλαμβανόταν κάποιο τυπογραφικό λάθος να το διορθώνει⁷⁵ –, αλλά και στην παρουσίαση του έργου σε κοινό πολύ διαφορετικό από εκείνο του Θεοφύλακτου⁷⁶, το οποίο, μεταξύ άλλων, αγνοούσε την ελληνική ιστορία και μυθολογία. Το

72. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ, *Επιστολαὶ 22: Ἀντισθένης Περικλεῖ*, 13.

73. Βλ. COPERNICUS, *Minor Works*, 6.

74. COPERNICUS, *Theophilacti Epistolae*, 50,21-51,3: [...] *amatoriae autem, etsi lasciuam ex titulo praetendere videantur, attamen, quemadmodum amaritudo farmacorū dulcibus a medicis contemporari solet, ut assummentibus gratior fiat, ita propemodum et ipsae castigatae sunt, ut non minus moralium nomen sortiri debuissent.*

75. Οι διαφοροποιήσεις της λατινικής μετάφρασης του Κοπέρνικου από το ελληνικό κείμενο των επιστολών του Θεοφύλακτου, όπως αυτό συμπεριλαμβανόταν στην αλδινή έκδοση, είχαν προβληματίσει τους ερευνητές. Ο E. Rosen έχει καταλήξει ότι οι αποκλίσεις αυτές οφείλονταν κυρίως στις αδυναμίες του Κοπέρνικου ως λογίου, αλλά και στις ατέλειες της αλδινής έκδοσης. Βλ. ROSEN, Copernicus' Quotation, 23-24; COPERNICUS, *Minor Works*, 17-19.

76. COPERNICUS, *Minor Works*, 13.

γεγονός αυτό τον αναγκάζει, για παράδειγμα, να επιφέρει μια αλλαγή στην 82η επιστολή όπου στο πρωτότυπο ο Όμηρος αναφέρεται ως «ο υιός του Μέλητος»⁷⁷, σύμφωνα με διάφορες βιογραφίες του Ομήρου, μια έμμεση αναφορά την οποία ο Θεοφύλακτος θα είχε αναμφισβήτητα θεωρήσει προφανή για το κοινό του. Ο Κοπέρνικος, ωστόσο, είτε επειδή φοβήθηκε ότι θα προκαλούσε σύγχυση στο δικό του κοινό είτε επειδή και ο ίδιος δεν γνώριζε την παράδοση για τον πατέρα του Ομήρου, αντικατέστησε το «ο υιός του Μέλητος λέει» ([...] φησιν ὁ τοῦ Μέλητος) με το πρόσωπο «λένε» (*aiunt*)⁷⁸.

Εντούτοις, όχι μόνο οι γνώσεις του Κοπέρνικου για την ελληνική μυθολογία και ιστορία ήταν ατελείς, αλλά και το επίπεδο των ελληνικών του δεν μπορούσε να αντεπεξέλθει στις μεταφραστικές δυσκολίες που έθεταν η γλώσσα και το ύφος του Θεοφύλακτου. Τα προβλήματα που αντιμετώπισε κατά τη μετάφραση επιτάθηκαν από το γεγονός ότι τόσο η συλλογή των επιστολών που εξέδωσε ο Μανούτιος, η οποία περιείχε τις επιστολές του Σιμοκάτη, όσο και το λεξικό του Crestone που χρησιμοποίησε ο Κοπέρνικος είχαν τυπογραφικές ιδιαιτερότητες. Στην έκδοση του Μανούτιου κάποια ονόματα έχουν τυπωθεί με μικρό γράμμα αντί κεφαλαίου, ενώ στο λεξικό κάθε ελληνική λέξη αρχίζει με κεφαλαίο γράμμα, με αποτέλεσμα ο Κοπέρνικος συχνά να επηρεάζεται από τη φωνητική παρήχηση μιας λέξης και να τη συγγεί με άλλες. Εξαιτίας των παραπάνω, η μετάφραση βρίθκει λαθών και παρανοήσεων⁷⁹. Στην 12η επιστολή αναφέρεται, για παράδειγμα: Ἐπὶ τὸ Λεωκόριον τὰς διατριβὰς ἡ αὐλητρὶς Χρυσογόνη πεποίηται, [...] ⁸⁰. Το λεξικό του Κοπέρνικου, ωστόσο, δεν περιείχε τη λέξη *Λεωκόριον* (το οποίο ήταν αθηναϊκό ιερό), ενώ στην αλδινή έκδοση η λέξη είχε τυπωθεί με μικρό λ. Ο Κοπέρνικος, λοιπόν, αγνοώντας το *Λεωκόριον*, το εξέλαβε ως «λεωφόρον», μεταφράζοντάς το ανάλογα (*in publica via*)⁸¹.

Το εξεζητημένο ύφος του Θεοφύλακτου φαίνεται ότι δεν εξέφραζε απόλυτα τον Κοπέρνικο. Ενδεικτικός είναι ο τρόπος με τον οποίο

77. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ, *Ἐπιστολαὶ* 82: *Σωκράτης Ἀλκιβιάδης*, 43,2-3: *κηρῶ τοὺς Ὀδυσσεὺς ἐταίρους διαβῦσαι τὰ ὧτὰ φησιν ὁ τοῦ Μέλητος*, [...].

78. COPERNICUS, *Theophilacti Epistolae*, 84,19: *Socios Vlissis aures cera obturauisse aiunt*, [...]. Πρβλ. COPERNICUS, *Minor Works*, 13-14, 49.

79. Βλ. COPERNICUS, *Minor Works*, 8.

80. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ, *Ἐπιστολαὶ* 12: *Μελλομένη Πραξιμίλλη*, 7,2.

81. COPERNICUS, *Theophilacti Epistolae*, 57,12. Πρβλ. COPERNICUS, *Minor Works*, 9.

αντιμετωπίζει στοιχεία που στο πρωτότυπο έργο του Θεοφύλακτου τού φαίνονταν μάλλον περιττά. Για παράδειγμα, στην 43η επιστολή γίνεται αναφορά σε έναν ευνούχο: *Τὸ τεχνητὸν γύναιον, τὸ διγενὲς ἡμιάνδριον, τὸ παρὰ τῆ φύσει κατὰ μηδὲν ἐντελές, ὕβρισεν ὁ Λυδὸς εὐνούχος ἡμᾶς [...]*⁸². Ο Κοπέρνικος δεν έκανε τον κόπο να μεταφράσει τη λέξη *διγενές*⁸³, καθώς θα πρέπει να τη θεώρησε περιττή και υπερβολική σε σχέση με τόσους άλλους χαρακτηρισμούς που χρησιμοποιεί ο Θεοφύλακτος προκειμένου να περιγράψει τη φύση του ευνούχου. Το ενδεικτικό αυτό παράδειγμα ενισχύει την εντύπωση ότι ο Κοπέρνικος αφενός δεν πρέπει να συμμεριζόταν την πληθωρικότητα του ύφους του Θεοφύλακτου, αλλά μάλλον έτεινε προς τη λιτότητα⁸⁴, και ότι αφετέρου υιοθετούσε σε κάποιο βαθμό την τάση για ελευθεριότητα στη μετάφραση που πρέσβευε ο ουμανισμός.

Επιπλέον, η δημοσίευση της μετάφρασης έγινε χωρίς να προηγηθεί η καθιερωμένη διόρθωση των τυπογραφικών δοκιμιών από τον Κοπέρνικο ή τον Corvinus, με αποτέλεσμα να εμφανίζονται συχνά κωμικά λάθη. Ενδεικτικά, η 27η επιστολή αναφέρεται σε «άψυχα πράγματα» (*τοῖς ἀψύχοις*)⁸⁵, αντί όμως για *inanimatis*, στο κείμενο τυπώθηκε *mammatis*, δηλ. «μαστοειδή»⁸⁶. Υπεύθυνος γι' αυτού του είδους τα τυπογραφικά λάθη πρέπει να ήταν ο γραφικός χαρακτήρας του Κοπέρνικου, καθώς φαίνεται ότι ο ίδιος έγραψε τη μετάφραση των επιστολών, χωρίς να χρησιμοποιήσει επαγγελματία βοηθό. Η διαπίστωση αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι τόσο το πρωτότυπο χειρόγραφο του μεταγενέστερου *De revolutionibus*

82. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ, *Ἐπιστολαὶ* 43: *Διογένης Δημονίκω*, 25,2-3.

83. COPERNICUS, *Theophilacti Epistolae*, 71,18-19: *Artificiosa muliercula, semiuir nullius secundum naturam perfectionis contemnendus Lydus eunuchus, [...]*.

84. Βλ. και COPERNICUS, *Minor Works*, 14-15.

85. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ, *Ἐπιστολαὶ* 26: *Κεκροπὶς Δεξικράτει*, 15,5. Η επιστολή αυτή αριθμείται ως 27η στην έκδοση της μετάφρασης του Κοπέρνικου, αλλά ως 26η στην έκδοση των επιστολών του Θεοφύλακτου από τον Zanetto. Όπως έχει ήδη επισημάνει ο Nissen (*Die Briefe des Theophylaktos*, 46), η αντιμετάθεση έγινε από τον Κοπέρνικο για να αποκατασταθεί η εσωτερική σειρά αυτής της τριάδας επιστολών βάσει του σχήματος «ηθική - αγροικική - εταιρική». Παρόμοια σειρά με εκείνη της μετάφρασης του Κοπέρνικου έχουν οι επιστολές 26 και 27 (δηλ. αντίστροφη σε σχέση με την έκδοση του Zanetto) στους κώδικες Vindob. phil. gr. 216 και Vat. gr. 1357 (βλ. MOFFATT, *The After-Life of the Letters of Theophylaktos*, 348 και σημ. 14). Ο Zanetto προφανώς προτίμησε να υιοθετήσει για αυτές τις δύο επιστολές τη σειρά της πλειονότητας των χειρογράφων.

86. COPERNICUS, *Theophilacti Epistolae*, 64,6.

όσο και η αλληλογραφία του φέρουν τον δικό του γραφικό χαρακτήρα, χωρίς να υπάρχει η παραμικρή ένδειξη ότι στη διάρκεια της σταδιοδρομίας του είχε χρησιμοποιήσει τις υπηρεσίες γραμματέα ή επαγγελματία γραφέα. Ο γραφικός χαρακτήρας του Κοπέρνικου εξηγεί ικανοποιητικά αυτού του είδους τα τυπογραφικά λάθη, καθώς στο παράδειγμα που αναφέρθηκε αντιλαμβανόμαστε ότι το *inani-* θα μπορούσε εύκολα να διαβαστεί λανθασμένα ως *tam-* και να τυπωθεί ανάλογα, ιδιαίτερα αν ο γραφικός του χαρακτήρας παρουσίαζε ιδιομορφίες. Ακριβώς η ύπαρξη ενός τέτοιου λάθους αποδεικνύει ότι ούτε ο Κοπέρνικος ούτε ο πολύ πιο έμπειρος Corvinus είχαν τη δυνατότητα να ελέγξουν το κείμενο, καθώς σε διαφορετική περίπτωση θα ήταν απίθανο να είχαν επιτρέψει την εμφάνιση ενός τόσο παράλογου λάθους⁸⁷. Σημειωτέον ότι ακόμα και το όνομα του εκδότη Haller είχε τυπωθεί λανθασμένα στον κολοφώνα της μετάφρασης (*Halles*)⁸⁸.

Συνοψίζοντας, αυτή η κάθε άλλο παρά πιστή μετάφραση της συλλογής πλαστών επιστολών ενός συγγραφέα για τον οποίο ο Κοπέρνικος γνώριζε ελάχιστα πράγματα και από τον οποίο τον χώριζαν πολλοί αιώνες αντιμετωπίζεται, όταν τελικά γίνει αντιληπτή, ως παραδοξότητα. Ωστόσο, ο Κοπέρνικος γεννήθηκε και έδρασε στην Πολωνία, μία από τις πιο δεκτικές χώρες στις επιταγές του ουμανισμού, ενώ σπούδασε τόσο στο Πανεπιστήμιο της Κρακοβίας όσο και σε διάφορα εξέχοντα ιταλικά πανεπιστήμια. Η περιορέουσα ουμανιστική ατμόσφαιρα αναμφίβολα τον είχε επηρεάσει και επέδρασε, μεταξύ άλλων, στα αστρονομικά του ενδιαφέροντα.

Η μετάφραση των *Επιστολών* του Θεοφύλακτου εξετάζεται πρωτίστως ως ένα απαραίτητο βήμα για την εξυπηρέτηση των αστρονομικών ενασχολήσεων του Κοπέρνικου. Τελειοποιώντας τα ελληνικά του, μέσω της μεταφραστικής άσκησης επί της συλλογής των επιστολών του Θεοφύλακτου, θα ήταν σε θέση να διαβάσει, ελλείψει λατινικών μεταφράσεων, έργα αρχαίων ελλήνων αστρονόμων στο πρωτότυπο. Η άποψη αυτή, ωστόσο, φωτίζει μόνο μία πτυχή του μεταφραστικού εγχειρήματος του Κοπέρνικου: το γεγονός ότι δεν περιορίστηκε στο επίπεδο της γραπτής άσκησης αλλά εκδόθηκε υποδεικνύει την πρόθεσή του να ενταχθεί στον κύκλο των ουμανιστών της πατρίδας του,

87. COPERNICUS, *Minor Works*, 22-23, 59 σημ. 4.

88. COPERNICUS, *Theophilacti Epistolae*, 85,28 και κριτ. υπόμν.

συστήνοντας μέσω της μετάφρασής του ένα άγνωστο ελληνικό έργο που έδειχνε να περιλαμβάνει την ουσία της αρχαιοελληνικής ηθικής. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Κοπέρνικος δεν επιχείρησε στη συνέχεια να μεταφράσει κάποιο άλλο εκτεταμένο ελληνικό έργο⁸⁹. Αυτό πιθανόν οφείλεται σε έναν συνδυασμό παραγόντων: πρώτον, η εκδοτική αποτυχία του εγχειρήματος ενδεχομένως τον απέτρεψε από παρόμοιες προσπάθειες· δεύτερον, ούτως ή άλλως δεν τον ενδιέφερε να ασχοληθεί συστηματικά με τη μετάφραση και τρίτον, τα διοικητικά και άλλα καθήκοντα που είχε αναλάβει δεν του επέτρεπαν να καταπιαστεί με οτιδήποτε άλλο εκτός των αστρονομικών ενασχολήσεών του.

Μία άλλη αξιοσημείωτη διάσταση αυτής της προσπάθειας είναι, όπως είδαμε, ότι αποτελεί την πρώτη μετάφραση ελληνικού λογοτεχνικού έργου στην Πολωνία, και από την άποψη αυτή είναι πρωτοπόρα. Ωστόσο, δεν πρέπει να λησμονούμε ότι ο Κοπέρνικος δεν αντιλαμβανόταν ότι ο συγγραφέας που μετέφραζε ήταν «Βυζαντινός», όχι μόνο γιατί ο όρος «βυζαντινός» είναι νεολογισμός που εισηγήθηκε στο δεύτερο μισό του 16ου αιώνα ο Hieronymus Wolf, αλλά και δεδομένου ότι, πέρα από τις ίδιες τις επιστολές του Θεοφύλακτου, δεν διέθετε καμία άλλη πληροφορία για το πρόσωπο του συγγραφέα. Παρά την άγνοιά του, αλλά κατανοώντας προφανώς ότι τον χώριζαν αιώνες από το έργο που διάβαζε, προσπάθησε να μεταφράσει τις επιστολές του Θεοφύλακτου, προσαρμόζοντάς τις στο ύφος του, στο αναγνωστικό κοινό και το πολιτισμικό κλίμα της εποχής του, πρωτίστως όμως στο δικό του επίπεδο γνώσης της ελληνικής.

---

89. Με την εξαίρεση μιας πλαστής επιστολής (από τον Λύσι τον Πυθαγόρειο προς τον Ίππαρχο), η οποία επίσης συμπεριλαμβανόταν στην αλδινή συλλογή επιστολών του 1499. Η μετάφραση της επιστολής υπήρχε στο χειρόγραφο του *De revolutionibus*, αλλά αφαιρέθηκε από την έκδοση του 1543. Βλ. ROSEN, Copernicus' Quotation, 25. Πρβλ. L. RUSSO, *The Forgotten Revolution. How Science Was Born in 300 BC and Why It Had to Be Reborn*, αγγλ. μετ. S. LEVY, Berlin - Heidelberg - New York 2004, 240-241.

THE BYZANTINE SCHOLAR AND THE RENAISSANCE ASTRONOMER:
THE TRANSLATION OF THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES' *LETTERS*
BY NICOLAUS COPERNICUS

The Latin translation of the Byzantine writer Theophylaktos Simocattes' *Letters* (Ἐπιστολαὶ ἠθικαί, ἀγροικικαί, ἐταιρικαί) by the astronomer Nicolaus Copernicus in 1509 is a work that has been neglected. This translation was Copernicus' first publication, thirty four years before his celebrated *De revolutionibus orbium coelestium* was published (1543). In this paper, our aim is to discuss the reasons that led Copernicus to the translation of this particular Greek literary work. We argue that his choice was pertinent on one hand to his astronomical interests and his need to learn Greek, and on the other hand to his intention to participate in the emerging Humanist movement in early sixteenth-century Poland.